

УДК 364:314.72:378:071

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.22>**Т. М. Іванець**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3248-5033>*кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету***С. О. Фролкіна**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8116-065X>*здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
Маріупольського державного університету*

РОЛЬ ПЕРЕМІЩЕНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ВПО

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення стало причиною багатьох соціальних зрушень і змін в українському суспільстві як на рівні окремих індивідів, так і на рівні малих та великих соціальних груп. Ці трансформації впливають на всі напрямки людської діяльності: робочу сферу, побут, життєві пріоритети та сенси, стратегії розвитку тощо. Особливих змін зазнало життя громадян, які були змушені стати внутрішньо переміщеними особами (ВПО), які на сьогодні являються однією з найчисельніших соціально незахищених груп в Україні. Відповідно до даних, оприлюднених Міжнародною організацією міграції, станом на 29 лютого 2024 року в Україні налічувалося 3 413 472 зареєстрованих ВПО [7]. І ця цифра продовжує зростати й надалі, так у звіті Інформаційно-обчислювального центру Міністерства соціальної політики станом на 07 квітня 2025 року в Україні вже було офіційно зареєстровано 4 598 384 внутрішньо переміщених осіб [1]. Це пов'язано зокрема з продовженням активних бойових дій та їх подальшим розповсюдженням на нові територіальні громади України.

Окрім індивідуальної вимушеної міграції переміщення зазнали і різноманітні державні та приватні структури, зокрема заклади освіти. З метою створення безпечного освітнього середовища для учасників освітнього процесу з Донецької, Луганської, частини Херсонської, окремих громад Запорізької та Харківської областей станом на 1 липня 2022 рік було переміщено 29 закладів вищої освіти та 64 відокремлених структурних підрозділи (ВСП). Зокрема, сім із дев'яти університетів, переміщених у 2014 році, знову були вимушені переїздити до безпечніших територій [3]. В нових умовах, окрім виконання своїх безпосередніх функцій, переміщені заклади вищої освіти стають важливими центрами соціальної адаптації, підтримки ідентичності та психологічної реабілітації ВПО, тобто виконують функції інституту соціальної безпеки для осіб зі своєї громади. Це вимагає

від них впровадження нових підходів до організації діяльності, зокрема розширення своєї програмдської функції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні питання взаємодії переміщених закладів вищої освіти і внутрішньо переміщених осіб набуває подальшої актуальності, що підтверджується значним науковим доробком. Дослідженням проблем соціальної безпеки в українському суспільстві займалися А. Колот, І. Гніденко, Н. Ставнича, Н. Коленда, Н. Буняк, зокрема в контексті процесів вимушеної міграції соціальну безпеку аналізувала Л. Олійник, Т. Іванець. Адаптацію вищої освіти до викликів воєнного часу вивчали З. Шацька, С. Терепищій, І. Шевчук, А. Шевчук, питаннями пристосуванням до нових реалій переміщених ЗВО займалися В. Курило, С. Савченко, О. Караман, Т. Сич, А. Колосов, А. Касянова, збереження інтелектуального капіталу та стратегії відновлення переміщених ЗВО аналізували О. Паркуян, Р. Галгаш, Я. Чанкотадзе, В. Верьовкін. Важливими є наукові напрацювання присвячені сприянню університетів, зокрема переміщених, ефективній адаптації внутрішньо переміщених осіб, а саме роботи таких авторів як В. Корольов, Ю. Бойчук, Н. Мазур, І. Дмитрик, О. Сервачак, О. Оржель. Однак не дивлячись на науковий інтерес до зазначених вище питань, існує нагальна потреба подальшого осмислення ролі переміщених закладів вищої освіти як ключових агентів соціальної безпеки, що забезпечують збереження людського потенціалу, соціальної згуртованості та гармонійного розвитку суспільства в умовах активних процесів вимушеної міграції.

Метою статті є аналіз ролі переміщених закладів вищої освіти у забезпеченні соціальної безпеки ВПО.

Виклад основного матеріалу. Соціальна безпека є фундаментальним елементом стабільності суспільства, що охоплює широкий перелік сфер від економіки та охорони здоров'я до

культури та екології. Вона спрямована на створення таких умов, які забезпечують мінімально необхідний рівень соціальних благ і безпеки для кожного громадянина. З 2022 року українське суспільство зазнало суттєвих трансформацій, спричинених повномасштабним російським вторгненням, зокрема виникнення значної кількості вимушених мігрантів – як внутрішніх, так і міжнародних.

Соціальна безпека вимушених мігрантів безпосередньо пов'язана з їхньою адаптацією в нових умовах та охоплює не лише фізичний добробут, але й забезпечення емоційного і психологічного комфорту, що є основою для нормальної життєдіяльності. З урахуванням того, що вимушені мігранти часто переживають додаткові важкі життєві обставини – втрата дому, близьких людей, звичного середовища, роботи тощо – вони потребують додаткової підтримки у сфері забезпечення їх соціальної безпеки. Сфера соціальної безпеки ВПО включає не лише матеріальні потреби – матеріальна допомога, зокрема фінансова, оформлення юридичного статусу, розв'язання проблем, пов'язаних з безробіттям та відсутністю житла, але й нематеріальні, такі як соціальна інтеграція та адаптація, психологічна, комунікаційна та соціальна допомога, включаючи базові послуги у сфері охорони здоров'я, освіти тощо [2].

Університети в умовах переміщення стикаються з необхідністю переоцінити всі традиційні пріоритети, щоб ефективно відповідати на нові виклики. Війна безпосередньо вплинула на університети як інституції – втрата матеріальної бази, втрата звичних регіональних та професійних зв'язків, зміна атмосфери в академічній спільноті, необхідність швидкої адаптації до нового соціального контексту з використанням якісно нових підходів. Крім цього, додатковий негативний вплив відчули і всі сторони освітнього процесу в переміщених ЗВО – викладачі, співробітники, студенти – більшість з яких перейшли у статус ВПО та отримали разом з ним всі ті проблеми, що були описані раніше. В контексті цього переміщені університети вносять у свої стратегії акценти, які збільшують їх відповідальність у забезпеченні соціальної безпеки як ВПО, дотичних до роботи закладу освіти, так і ВПО – представників громади. Наприклад, цифровізація, яка дозволяє охопити вимушених мігрантів, які розкидані за різними областями та країнами; посилення власної здатності до адаптації та стійкості, що робить університет стабільно функціонуючим центром тяжіння для громади; акцент не на матеріальних чинниках, а на збереженні людського капіталу, що проявляється зокрема в реалізації прогромадських проєктів та ініціатив, до яких залучаються і ВПО [4].

Аналізуючи роль переміщених університетів у забезпеченні соціальної безпеки ВПО, можна виокремити два основних напрямки. Перший напрямок (більш традиційний) пов'язаний з основною функцією університетів – наданням освітніх послуг. Другий напрямок пов'язаний з прогромадською діяльністю університетів та спрямований на збереження ідентичності та забезпечення умов для ВПО щодо відтворення рідної громади.

Щодо першого (освітнього) напрямку, то дослідження Міжнародної організації праці свідчать, що вимушені мігранти нерідко стикаються з обмеженим доступом до рідної професійної сфери через відсутність попиту, невизнання їхніх кваліфікацій або ліцензій [7]. У такій ситуації здобуття другої вищої освіти або перекваліфікація стає необхідністю для адаптації до нових економічних реалій та отримання стабільного доходу. Перехід до нового виду діяльності, який відповідає запитам місцевого ринку праці, дозволяє мігрантам не лише знайти роботу, а й побудувати нові соціальні зв'язки. Це сприяє соціальній інтеграції, зменшує ризики ізоляції та сприяє відновленню відчуття впевненості у власних силах. Крім того, процес навчання та професійного розвитку допомагає мігрантам зменшити стрес, викликаний переїздом, і надати новий сенс їхньому життю. Та сама друга вища освіта надає можливість не лише отримати нові навички, але й відчути контроль над своїм майбутнім, що є важливим кроком у подоланні наслідків вимушеної міграції.

Переміщені університети являються привабливими для ВПО в освітній сфері, бо вони є чимось знайомим, звичним, що дуже важливо в умовах загальної невизначеності, тобто до освітньої складової бонусом додається ще й питання збереження ідентичності. Крім того, саме переміщені університети часто є більш мобільними до змін, орієнтованими на впровадження сучасних цифрових технологій, що дозволяє зменшити фізичні обмеження і забезпечити доступ до знань незалежно від місця знаходження кожного учасника освітнього процесу, що дозволяє вимушеним мігрантам (як ВПО, так і тим, хто виїхав за кордон) навчатися в ЗВО рідної громади.

Як приклад можна навести «Стратегію цифровізації Маріупольського державного університету», яка обумовлює розбудову цілісної інформаційної системи, що об'єднує максимальну кількість процесів життєдіяльності університету. Стратегія містить цілі з впровадження електронного документообігу, створення електронного архіву документів, посилення захисту персональної інформації, покращення роботи навчального порталу Moodle, за допомогою якого впроваджується дистанційне навчання. Стратегія цифровізації МДУ розрахована на період

п'яти років – до 2027, тож частково вона вже реалізована. Маріупольський державний університет активно розвиває цифрове навчання, впроваджуючи персональні електронні кабінети для здобувачів освіти та викладачів. Це дає змогу формувати систему індивідуальних траєкторій навчання, головною метою яких є об'єднання академічної спільноти та вибудова повноцінного доступу до всіх етапів освітнього процесу. Фактично стратегія також націлена на модернізацію матеріально-технічної бази, що важливо з урахуванням переміщення університету та втрати великої частки обладнання для налагодження роботи. Усі ці кроки сприяють підтримці безперервного освітнього процесу, розширення доступу до якісної освіти всім, хто причетний до освітнього процесу [6].

Щодо другого (програмадського) напрямку, то тут, перш за все, мова йде про сприяння соціальній адаптації вимушених мігрантів через створення середовища, схожого до рідного, та збереження їх ідентичності. Забезпечення соціальної безпеки ВПО відбувається зокрема через соціальну згуртованість.

Соціальна згуртованість є доволі комплексним поняттям, яке не має єдиного трактування та включає дуже багато компонентів, зокрема відсутність конфлікту між групами, міцні соціальні зв'язки, готовність до співпраці, довіри, спільні ідентичності та цінності, прагнення до загального добробуту. Крім цього соціальна згуртованість буває горизонтальною, коли гармонійно функціонують стосунки між громадянами та різними соціальними спільнотами в суспільстві, та вертикальною, коли відзначаються гармонійні стосунки між громадянами та інституціями [5]. Наявність соціальної згуртованості є запорукою не лише ефективного функціонування переміщених закладів вищої освіти та їх колективів, але й дозволяє зберегти соціальну цілісність та стати центром тяжіння для ВПО.

Загалом, однією з найбільших проблем, з якими стикаються вимушені мігранти, є соціальна ізоляція, яка може набувати форм нерозуміння та дискримінація з боку представників приймаючої громади. Це призводить до збільшення рівня стресу та потенційно може викликати психоемоційні розлади. Люди, які були змушені покинути свої домівки, нерідко відчувають втрату стабільності та звичного способу життя. Згідно з теорією прив'язаності Дж. Боулбі люди формують емоційні зв'язки із середовищем, що асоціюється із комфортом та захищеністю. Коли ці зв'язки руйнуються через переміщення, пошук знайомих символів – архітектури, ландшафтів чи культурних елементів – стає способом зменшити стрес і знайти нову точку опори в житті [8].

Крім того, люди прагнуть до відчуття спільності та приналежності. Відповідно до піраміди потреб А. Маслоу, після задоволення базових фізіологічних потреб виникає потреба в соціальних зв'язках і взаємодії. У випадку з ВПО нове середовище може здаватися чужим і незатишним через відсутність знайомих соціальних і культурних структур. Пошук елементів, що нагадують домівку, знижує рівень тривожності, сприяє адаптації та створює можливість для відновлення зв'язків [11].

Важливим інструментом для подолання цих проблем є пошук знайомих людей, об'єктів, повернення у так звану комфортну «інформаційну бульбашку». Гуртування ВПО в окремі соціальні спільноти не є унікальним випадком: створюються групи у соціальних мережах та чати для спілкування, відбуваються зустрічі у вузькому колі однодумців, зокрема виникає «місто у місті», наприклад, «осередок Маріуполя у Києві». Спільноти переселенців у різних містах організовують зустрічі, відкривають заклади, культурні центри, осередки «для своїх» або «для тих, хто знає». Так на декілька днів у Києві відновив роботу заклад харчування з Маріуполя Detroit. Тоді більшість гостей закладу склали саме маріупольці, адже для них він став місцем зустрічі задля відновлення спогадів. Подібні приклади можна спостерігати також у Львові, де сформувалася активна спільнота переселенців із Луганщини, або в Дніпрі, де вимушені мігранти з Херсонської області організували власні культурні центри та локальні ініціативи. Така тенденція на відокремлення є типовою реакцією на стрес та не прийняття соціуму (реальне чи уявне).

У подібних випадках переміщені заклади вищої освіти можуть стати платформою для формування ком'юніті, місцем збору однодумців з атмосферою максимального розуміння, залученості до теми втрати дому та адаптації до іншого місця проживання, інституціями, які уособлюють рідну громаду. ВПО та переміщені університети зближує схожий пережитий досвід, що дає змогу відчувати себе серед своїх.

Прикладом подібної діяльності є програмадська діяльність Маріупольського університету в умовах переміщення. На початку центром об'єднання ВПО навколо університету став Гуманітарний штаб, який опікувався питаннями надання допомоги як матеріальної (продуктові та гігієнічні набори, одяг, необхідні побутові речі тощо), так і нематеріальної (з маріупольцями працювала група психологічної допомоги, волонтери гуманітарного штабу організовували заходи з нагоди свят для дітей тощо). Подібні ініціативи дали змогу почати об'єднувати навколо закладу освіти цілі сім'ї, відтворюючи сталі зв'язки, які

існували в громаді. В контексті взятого Маріупольським університетом курсу на посилення своєї прогромадської функції в межах оновленої стратегії розвитку університету гуманітарний штаб було перетворено на Civic Center – «прогромадський осередок для виконання третьої місії закладом освіти», основними задачами якого є саме забезпечення відчуття безпеки для представників громади та збереження локальної ідентичності [9].

Висновки. Переміщені заклади вищої освіти відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної безпеки вимушених мігрантів, бо вони виконують функції не лише освітніх центрів, але й важливих соціальних платформ, які сприяють адаптації переміщених осіб до нових умов життя, збереженню їхньої локальної ідентичності та зв'язків з громадою, виступають ключовим інструментом для зміцнення соціальної згуртованості. Прогромадський вектор для університетів в умовах переміщення стає одним з пріоритетних, що робить їх важливим інститутом забезпечення соціальної безпеки вимушених мігрантів. Яскравим прикладом орієнтації переміщеного закладу вищої освіти на громаду є Маріупольський університет, де прогромадськість визначена як один зі стратегічних напрямків, що було зафіксовано в оновленій стратегії.

Література

1. Внутрішньо переміщені особи. Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України. 07.04.2025. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>
2. Іванець Т. М. Особистісна складова соціальної безпеки внутрішньо переміщених осіб в умовах російської військової агресії. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2023. Вип. 98. С. 17–25. DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.98.2>
3. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. Київ: МОН України, 2022. 358 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya-serpneva-konferentsiya/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>
4. Поркуян О., Галгаш Р., Чанкотадзе Я. Підвищення спроможності переміщених університетів: стратегії відновлення та розвитку. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2024. № 17. С. 22–40. URL: <https://ul-journal.org/index.php/journal/article/view/241/212>
5. Соціальна згуртованість в Україні. Частина I: визначення та вимірювання соціальної згуртованості за допомогою Індексу соціальної згуртованості та примирненія (SCORE). URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_SCOREUkr21_Social_Cohesion_Volume1-UKR_ED_NN.pdf
6. Стратегія цифровізації на 2023–2027 роки. МДУ. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mu.edu.ua/storage/MSU/documents/strategy/strategia_tsifrovizatsii.pdf
7. Україна — базова територіальна оцінка зареєстрованих ВПО — раунд 33 (лютий 2024). *International Organization for Migration (IOM)*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-bazova-teritorialna-ocinka-zareestrovanih-vpo-raund-33-lyutiy-2024#:~:text=D0%94%D0%B0%D0%BD%D1%96%2C%20%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%96%20%D0%B4%D0%B-D%01%8F%20%D1%80%D0%B0%D1%83%D0%B-D%D0%B4%D1%83%2033,3%20413%20472%20%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%20%D0%92%D0%9F%D0%9E>
8. Bowlby J. Attachment and loss: Retrospect and prospect. *American Journal of Orthopsychiatry*. 1982. №52(4). Pp. 664–678. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1982.tb01456.x> URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mindsplain.com/wp-content/uploads/2020/08/ATTACHMENT_AND_LOSS_VOLUME_I_ATTACHMENT.pdf
9. Civic Center. Офіційний сайт Маріупольського державного університету. URL: <https://mu.edu.ua/civic-center>
10. Golovakha E., Ivashchenko-Stadnik K., Mikheeva O., Sereda, V. From Patronalism to Civic Belonging: The Changing Dynamics of the National-Civic Identity in Ukraine. From Patronalism to Civic Belonging. 2023. Pp. 297–330. URL: <https://uplopen.com/reader/chapters/pdf/10.1515/9789633866641-012>
11. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. №50. Pp. 370–396. URL: <https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

Анотація

Іванець Т. М., Фролкіна С. О. Роль переміщених закладів вищої освіти у забезпеченні соціальної безпеки ВПО. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню ролі переміщених закладів вищої освіти (переміщені ЗВО) у забезпеченні соціальної безпеки внутрішньо переміщених осіб (ВПО) після початку повномасштабного російського вторгнення. Відзначено, що соціальна безпека вимушених мігрантів безпосередньо пов'язана з їхньою адаптацією в нових умовах та включає не лише матеріальні, але й нематеріальні потреби. В умовах переміщення заклади вищої освіти збільшують свою відповідальність у забезпеченні соціальної безпеки ВПО як з-поміж своєї спільноти (співробітники, студенти), так і з-поміж представників рідної громади. З'ясовано, що у забезпеченні соціальної безпеки ВПО переміщеними закладами вищої освіти можна виокремити два основні напрямки. Перший напрямок пов'язаний з основною функцією університетів – наданням освітніх послуг: орієнтованість переміщених ЗВО на впровадження сучасних цифрових технологій дозволяє забезпечити доступ до освіти незалежно від місця знаходження учасника

освітнього процесу, це дає змогу вимушеним мігрантам навчатися в ЗВО рідної громади. Другий напрямок пов'язаний з прогромадською діяльністю університетів та спрямований на збереження ідентичності та забезпечення умов для ВПО щодо відтворення контактів з рідною громадою: переміщені заклади вищої освіти виступають платформою для формування спільноти вимушених мігрантів (ВПО та міжнародних мігрантів). Проаналізовано напрацювання Маріупольського університету у контексті забезпечення соціальної безпеки ВПО, зроблені після вимушеного переміщення університету в умовах російської окупації Маріуполя у 2022 році: особливості реалізації стратегії цифровізації для створення доступу до навчання представників громади, які знаходяться в різних куточках України та світу; основні напрямки діяльності гуманітарного штабу та Civic Center; включення питань збереження ідентичності в прогромадську місію МДУ.

Ключові слова: соціальна безпека, внутрішньо переміщені особи (ВПО), вимушені мігранти, переміщені заклади вищої освіти, ідентичність, прогромадська місія університету, цифровізація.

Summary

Ivanets T. M., Frolkina S. O. The role of displaced higher education institutions in ensuring the social security of IDPs. – Article.

The article is devoted to the study of the role of displaced higher education institutions (displaced HEIs) in ensuring the social security of internally displaced persons (IDPs) after the beginning of the full-scale Russian invasion. It is noted that the social security of forced migrants is directly related to their adaptation in new conditions and includes not only

material but also non-material needs. In the context of displacement, higher education institutions increase their responsibility in ensuring the social security of IDPs both among their community (staff, students) and among representatives of their native community. It has been found that two main areas can be distinguished in ensuring the social security of IDPs by displaced higher education institutions. The first direction is related to the main function of universities – the provision of educational services: the focus of displaced HEIs on the introduction of modern digital technologies allows to provide access to education regardless of the location of the participant of the educational process, this allows forced migrants to study in HEIs of their native community. The second direction is related to the pro-community activities of universities and is aimed at preserving identity and providing conditions for IDPs to recreate contacts with their home community: displaced higher education institutions act as a platform for the formation of a community of forced migrants (IDPs and international migrants). The article analyses the achievements of Mariupol University in the context of ensuring the social security of IDPs made after the forced relocation of the university under the Russian occupation of Mariupol in 2022: the peculiarities of implementing a digitalisation strategy to create access to education for community members located in different parts of Ukraine and the world; the main activities of the humanitarian headquarters and the Civic Center; and the inclusion of identity preservation issues in the pro-community mission of MSU.

Key words: social security, internally displaced persons (IDPs), forced migrants, displaced higher education institutions, identity, pro-community mission of the university, digitalisation.